

apa, se barát; sehol még az a csodálatos intézményembere a romániai magyar literatúrának, ám egy már alig felfejthető determináció előbb elviszi a dolgot addig a pontig, hogy nem is lesz semmi belőle, aztán hirtelen szeszélyel kiengedi vasmarkából és hazahozza. Hogy családot és kultúrát alapítson a romokon: olyan otthont hozzon létre, mely szimultán egy irodalmi szalon s egy katonai támaszpont megfelelője egy pár szobás bérlakásban, olyan évtizedekben, amikor a szalon mindenféle értelmében, jelentésében és formájában kiirtotta, s a támaszpontot a legundokabb formájában tenyésztette ebben a tér-ségben a nemezis.

Éltem egy szakaszában sokat laktam náluk. Egyszer reggel felé tértünk haza valahonnan, világmegváltó dumák füstjével fáradtra pácolva, mikor az átjáróházként és repülőtérré tranzitként használt Majtényi-menház előszobájában, ahol egyébként mindig tornyosult valaki éppen érkező vagy mindjárt átszállásra váró poggyásza, egy szokatlan alakú cuccba botlottunk: hangszertok volt a javából. A házban senki, Oli a kiadóban, a lányok iskolában, a csomagnak bizonyára a hajnali vonattal érkezett tulajdonosa se horkolt egyik diványon se, a két kutya pedig, jóllehet értettek románul, magyarul, kriterionul s talán albánul, törökül, egyik görögül is, de beszélni nem tudtak. Végre megzörrent a telefon, s a vonal végén a három tündér közül az illetékes jelentkezett. „Azonnal gyere haza, és agnoszkáld ezt a pikulát!” – parancsolta a zord atya, akit gyermekei keresztnevéen szólítottak pólyáskoruktól, s akinél mások érzelmi, lelkiismereti szabadságát jobban tisztelő ember nem élt akkor sem közöttünk. Hát most itt vagyok, Erik, és próbállak agnoszkálni, mint ebben az évszázadban valahol (végig) bekövetkezett éltető (tömeg)szerecsétlenségünk egyik nagyon is ismert és mégis elfeledett halottját. A futóáldozatot vagy bástyaáldozást, hogy a parti mégse torokljon pattba.

Eriket elhamvasztottuk, ezer cédulám is hiába van meg valahol róla, azok hamvai se találkoznak soha többé. Velünk szórótnak szét. Csak a vers van meg, a vers egyedül: meg az utcán, és szavalja önmagát.

Lászlóffy Aladár

HÉVIZI OTTÓ: ALAPTALANUL

*T-Twins–Lukács György Archívum, 1994.
254 oldal, 450 Ft*

A kötet alcíme: GONDOLATFORMÁK A SZÁZADFORDULÓN. Az esszék Nietzsche, Popper Leó, Lukács és Ady Endre néhány gondolatformáját fürkészik ki – ebben a sorrendben (holott nem ez volt a tanulmányok megírásának sorrendje). Mi indokolja ezt a válogatást, ezt a sorrendet? Válaszolhatnánk a főcímmel, hogy semmi, mindez „alaptalanul” történt. Nem kell utóvégre mindent megmagyarázni, annál kevésbé, mert amúgy is meg tudunk mindent magyarázni. Egy tárgy iránti érdeklődés többnyire eléggé esetleges tényezők függvénye – s ezen az sem változtat, ha az érdeklődés tárgya, mint Hévízi esetében, többek között maga az esetlegesség. De ebben az esetben nem Hévízi választotta ki esszéi szereplőit – ők maguk választották ki egymást. Pontosabban szólva, a Lukács/Popper Leó duó döntött Nietzsche és Ady gondolatformái mellett, és Hévízi csupán tudomásul vette és tiszteletben tartotta döntésüket – így kötötte őket össze, éppen ezeket a szereplőket egy esszégyűjteményben.

A kötet titkos főhőse a fiatal Lukács György, aki a századforduló idején kezdi meg (barátjával, Popper Leóval együtt) szellemi életét, Nietzsche csillaga alatt. Hévízi Lukácsa – cseppet sem oktanul – pontosan olyan, mint amilyennek Lukács később a modern regények hőseit leírta, ő az a problematikus individuum, aki keresi a kontingenciától a szükségszerűséghez vezető utat, azaz a saját útját. Az alapélmény az alaptalanság. Ez annyit jelent, hogy a századforduló ifjú csillagainak élményvilága lényegében közös; itt nem számítanak az országhatárok: ha valaki a modernségre reflektált, a modernséggel vet számot, akkor mindenkit lényegében tud megérteni, éljen bár Heidelbergben vagy Pétervárott vagy Nagyváradon vagy Berlinben vagy Párizsban. Persze ez csak Európán belül igaz. Pontosabban szólva itt, ebben az időben és ebben a gesztusban, abban a közös élményvilágban, mely a modernséggel való számot vetésből, az esetlegességgel való meg-

küzdésből fakad, születik meg Európa. Eddig nem volt Európa, ezután lesz. De milyen lesz?

Hadd ismétljem meg azt, ami evidens – az alapélmény az alaptalanság. Az alaptalanság üres szabadság. Üres, amennyiben negatív – isten meghalt, a metafizika meghalt, születésem többé nem határozza meg sorsomat. Ugyanakkor szabadság is, valóban, mert én vagyok az, aki esetlegességemet sorsomná tudom változtatni, én alapozhatom meg önmagamot, én kereshetek (és találhatok) új, megbízhatóbb alapokat. Amor fati. Ezért mondhatjuk minden túlzás nélkül, hogy az egész korszak Nietzsche csillaga alatt áll. Ehhez képest kevésbé fontos, hogy valakit Nietzsche közvetlenül befolyásolt-e vagy sem. Hévízi szépen elemzi Nietzsche hatását Popperra, bár Lukács esetében nem teszi meg ugyanezt. Pedig a fiatal Lukács műve tele van Nietzsche-parafrázisokkal, s úgy vélem, hogy ha ezeket nem közvetlenül Nietzsche-ből merítette is, s ha Nietzsche stílusainak egyike-másika idegesítette és elidegenítette is, mégsem állt kevésbé Nietzsche csillaga alatt, mint barátja. Minden kérdés, mellyel a századforduló ifjú generációja küszködni fog, Nietzsche-nél merül fel, mindig élesen, mindig többszólamúan, mindig szélsőségesen – de éppen ezért hallják meg, éppen ezért nem tudják megkerülni Nietzsche-t.

Nietzsche csillaga alatt éltek ezek a fiatal emberek – de ugyanakkor Kierkegaard árnyékában is. A csillag vezet, utat mutat (gyakran a semmibe vezető utat mutatja), az árnyék megvéd – a túl erős csillagfénytől is megvéd, óv, vigyázatra int. Hévízi gyakorta tér rá a Kierkegaard-vonatkozásra – nagyon érdekesen, még a késői Adynál is! –, de óvatos, nem akar túl messze menni, nem akar súlyos ellenpontokban fogalmazni. Kierkegaard-ról nem szól külön fejezet – érthető, hiszen ő nem századforduló gondolkodó. Stílusai is mások. A századforduló minden stílusában ott búvik a szecesszió; mindenki, akit Hévízi elemez, legalábbis átment egy heveny szecessziós fertőzésen, mindenekelőtt ami a nyelvet illeti. Ez az a nyelv (és magatartás), melyet Lukács – Hévízi tolmácsolásában – már a tízes évektől kezdve „szentimentalizmusnak” titulál és saját magában is bírál.

Nietzsche-re is, különösen költészetében, jellemző egyfajta nyelvi szecesszió és szentimentalizmus. Kierkegaard természetesen nem tartozik ebbe a sorba. Itt szeretném megjegyezni, hogy a századforduló, a modernista önreflexió és a szecessziós nyelvhasználat (és szentimentalizmus) nem esik okvetlenül egybe. Így például Max Weber pusztán az előbbieket jellemzik. Lukács is (és ezt mutatja a Hévízi bemutatott kritikái önelemzés) vonalmat érzett a nem szecessziós modernista önreflexió (Max Weber-stílus) iránt. Tévedések elkerülése végett: nem az alapélményben van itt a különbség, hanem abban, hogy azonosulunk-e ezzel az alapélménnyel vagy megkíséreljük-e a distancia megteremtését.

Megértem tehát, hogy egy Kierkegaard-elemzés felbontotta volna a kötet egységét, melyet nem csupán a szerző-hősök közös gondolat-alapélménye, hanem többé-kevésbé hasonló stílusvilága is összefűz. De Hévízi története szempontjából (melyet, ha akarjuk, a fiatal Lukács nevelődési regényének is olvashatunk) Kierkegaard árnyékának mégis jelentős szerepe van, akkor is, ha tudjuk, hogy Lukács végül is nem húzódott meg ennek az árnyéknak védelme alatt. De a történet valóban Nietzsche-vel kezdődik, s csak tőle visszafelé, veszedelmes igazságai elől védelmet keresve lehet eljutni, kerülő úton, Kierkegaard-hoz.

A kötet a XIX. század utolsó pillanatait érzékelteti – hiszen a XX. század majd csak 1914-ben fog elkezdődni. Ott fogjuk majd megenni, amit a XIX. században számunkra kifőztek. Itt még csak főznek. Jobban mondva Hévízi diskurzusa időnként átlépi a XX. század mezsgyéjét – Ady világháborús költészetét elemelve vagy Lukács könyvét, A REGÉNY ELMÉLETÉ-t és a Dosztojevszkij-fragmentumok apokaliptikus mozzanatait érintve.

A XX. század azzal köszönt be, hogy megkérdőjelezi a költőt (és a Nietzsche típusú filozófus) vátesz voltát. Olyan dolgok fognak megtörténni égen és földön, melyek felülmúlnak minden költői és bölcselmi fantáziát. Hévízi idézi Ady egy leveléből: „*Bolond hisztéria csattog szerteszt... Hogyan nem gondoltam én soha arra... hogy egyszer csak megőrülhet az egész világ... Hihetem-e még vátesznek magamat, mond-*

ja, *Madame Prétéríte, azután, hogy jósolni a legkínálkozóbb konstellációk között sem tudtam?*” Vajon melyik jövőt idéző bölcsész képzelhette volna el Auschwitzot vagy a gulágot, ha már az első világháború rettenetei is megszegyentették a költői vátesz apokaliptikus fantáziáját?

Hadd ugorjunk most előre egy évszázadot – a századfordulótól az ezredfordulóig. Kérdés persze, hogy valóban ugrunk-e, különösen, hogy „előre” ugrunk-e (amennyiben nem pusztán évszámokról beszélünk), mert az is lehetséges, hogy egy helyben topogunk vagy hogy ugyanoda „térünk vissza” – hogy Nietzsche modorában beszéljek. Majdnem mindenre, amit Hévizi a GONDOLATFORMÁK A SZÁZADFORDULÓN címmel jellemez, nyugodtan rámondhatnánk: „gondolatformák két századfordulón”. A XX. már lezárult 1989-ben, s most a huszonegyedikben élünk. Hegel annak idején, A SZELLEME FENOMENOLÓGIÁJÁ-nak a „moralitás” címet viselő – és nem a moralitásról szóló – fejezetében azon töprengett, hogy milyenné alakul a világ az apokalipszis után. A jakobinus diktatúra apokalipsziséről volt szó, mely persze szinte láthatatlanná törpül a XX. század ember okozta apokalipszisével összevetve.

Ez a világ (a mi világunk) feltűnően és gyanúsán hasonlít a század elejire, elsősorban ami az alaptalanság alapélményét illeti. A költő (és a filozófus) megint feladja a vátesz szerepet, ha másként is és másért is, mint Ady az első világháború idején. Nem azért nem vátesz a költő és a filozófus, mert képzelőereje cserbenhagyta, mert az „élet” a maga kontingenciájával, befejezetlenségével, többértelműségével, formátlanságával felülmúlta a legborzalmasabb és legördögibb fantáziát is. Az történt, hogy minden képzeletet felülmúló ördögi invenciójával a „valóság” banalizálta a képzelőerőt. A nagy elbeszélést nem pusztán és nem is elsősorban erkölcsi felelősségérzetből hagyták cserben az új századvég gondolkodói, hanem banalitása miatt. Nincs ma az a tizedrangú filmrendező, aki nem talált volna ki és nem mutatott volna be a televízióban egyfajta „világ végét”. Hányszor láttuk már a hollywoodi utolsó embert megfagyni a lakatlan és lakhatatlan, atomhalál utáni földgolyó bison? Vagy az egész emberiséget szőröstül-bőröstül elpusz-

tulni a baktériumfegyverek okozta járványban?

A világ vége, ha banális, legalábbis elképzelhető. De a történelem „pozitív” befejezése elképzelhetetlenné vált. Az e világi boldogság, a földi királyság hirdetésére már nem telex a képzelőerőből, mert ezen a játékon már mindenki veszített, akár párosra, akár páratlanra tett. Ami a váteszből megmaradt, az Derrida messianikus, de nem messianisztikus magatartása. Ennek a különbségnek egyik alapvető jellemvonásáról beszél Hévizi Ady Endre kapcsán, mikor megkérdezi, hogy mi a különbség hit és hívőség között. A hit embere, írja Hévizi, megszólíthatja azt „a másikat... A hívőség embere ezzel szemben szó és némaság határmezsgyéjén áll, mert nem egy befejezett jelen idejét éli...”. Valami hasonlóról van szó itt is, most is. (Zárójelben jegyzem meg, hogy Hévizi nem győzött meg Ady néhány, különben elegánsan jellemzett istenes versének ironikus jellegéről. A lukácsi iróniafogalomnak az Ady-versekre való alkalmazását túl erősnek érzem – ebben az esetben a reflektáló ítélőerőt részesíteném előnyben a meghatározó ítélőerővel szemben.)

Ha azt mondom, hogy a mi világunk feltűnően hasonlít a század elejire, akkor Hévizi elemzéseire hivatkozhatom, de következtetéseire nem. A kötet – számomra – legszebb két írása, a NIETZSCHE FORMALIZMUSA, valamint A DIALÓGUS AGÓNIAJA pontosan az ellenkezőt sugallja. Az előbbi majdnem programatikusan zárul: „Nietzschének tehát végső soron igaza lett. A phüszisz eltörölt egy formulát – Zarathustra halott.” (61. o.) Az „örök visszatérés” gondolatának olyan kiváló elemzője, mint amilyen Hévizi, itt apodiktikusan zárja ki Zarathustra visszatéréseinek még a lehetőségét is. Még azt sem engedi nekünk elgondolni, hogy a nietzschei próféta szelleme egyeseket még ma (vagy holnap) is megkísérthet. De ha én Hévizi történeti és a jelen „alapélményei” között rokon vonásokat fedezek fel, akkor semmiképpen nem zárhatom ki Zarathustra ilyen vagy olyan formában (mondjuk, akár kísértétként) való visszatérését. – A fiatal Lukács ÍTÉLKEZÉS című dialógustöredékét (vagy inkább dialógustervét) elemezve Hévizi azt írja, hogy ebben a töredékben a nézetek három vonatkozásban polarizálódnak – „a kontingens létezés transzcendálhatóságának, a hazug-

ság, illetve büntett szükségességének és a hit konsztitív jellegének kérdésében”. (165. o.) Amennyiben a töredéket (melyet Hévízi a maga egészében közöl is) deszifrizálni lehet, a két szereplő négy választási lehetőséget kínál. Az egyik: együtt élni a feszültséggel, etikusan, a második: együtt élni a feszültséggel, de könnyedén, frivolon, a harmadik: túljutni a feszültségen, megoldani azt, vagy legalábbis – vateszként vagy profétaként – megidézni a feszültségtől való megváltás lehetőségét; a negyedik: együtt élni a feszültséggel, vateszként, megidézve a feszültségben élők új világának eljövételét. Nagy leegyszerűsítéssel azt mondhatnánk, hogy az utolsó lehetőség az igényesen-eredetien nietzschei, de persze Zarathustra kísértete, megkülönböztethetetlen hasonmása beéri a harmadikkal. A harmadik lehetőség a totális társadalmakba való fejesugrás javaslata. Mikor Lukács annak idején azt mondta, hogy a kommunista párt szabadította meg a fejfájásától, ezt (is) értette. Ha e kettőtől eltekintünk, mi marad? Az egyik: együtt élni a feszültséggel, etikusan, a másik: együtt élni a feszültséggel, könnyedén, frivolon. Úgy látszik, mintha az utóbbi lenne a könnyebb út – de ez csak látszik így. Aki erre az útra lép, annak nagy tehetségre van szüksége, különben csak a könnyedség marad, és a feszültség feloldódik a frivolításban. S akkor eljutunk Lukács köznapi emberéhez vagy Heidegger „das Man”-jához – és megszűnünk egzisztáló gondolkodók lenni. Marad még egy út: együtt élni a feszültséggel, etikusan. Aki erre az útra lép, az Kierkegaard árnyékában él. Élhet még Nietzsche csillaga alatt is, de ez az árnyék őrzi meg a Zarathustra (az eredetijével oly könnyen összetéveszthető) hasonmásának kísértésétől.

Nos, amennyiben formákról beszélünk (a lélek tartalmának megformálásáról) és nem egyes, korhoz kötött gondolatokról, akkor nem nagy merészség azt állítanunk, hogy ugyanazon utak keresztezik az ezredforduló egzisztáló gondolkodóinak sorsát, mint annak idején a századforduló egzisztáló gondolkodóinak a sorsát. Ezek a lehetőségek a XX. században nem léteztek, jobban mondva a XX. században nem ezek voltak a választatok. Ott nem azt kérdeztük, hogy van-e etika, hanem azt, hogy milyen az etikád, nem azt, hogy van-e hited, hanem hogy kiben/miben

hiszel, ott nem fáj a fejünk, mivel levágták, ha nem akartuk, hogy kimossák az agyunkat. Ott nem volt problémánk a metafizikai abszolútummal, mert csak a tizparancsolatot kellett fejünkbe vésnünk. De most átléptük a XXI. század mezsgyéjét, eltemettük mind a halottainkat, mind az eszményeinket, és visszajutottunk a réges-régen magukra hagyott lélekformákhoz, melyeken, azt hittük, egyszer már túljutottunk. Hogy hány gondolkodó tér vissza ezekhez a lélekformákhoz, az értelmetlen kérdés, hiszen a századfordulón sem számoltuk a gondolkodó fejeket. Csak annyit mondhatunk, hogy azok, akik gondolkodnak, újra így gondolkodnak. Igaz, be vannak oltva – egyelőre – a totális társadalmakba való ugrás kísértése ellen. De az immunizálás ideje hamarosan lejár. Az, aki gondolkodik, sajnos éppen olyan könnyen felejt, mint az, aki nem. De az előbbi legalább emlékezni is képes.

Hévízi Ottó szöveggönyve segítségével részt vehetünk egy régi kártyajátékban, és megpróbálhatunk más lapokra tenni.

Heller Ágnes

VÁGI GÁBOR: MEZŐHEGYES*

Kardos Sándor képeivel

*A kötetet gondozta és szerkesztette Závada Pál
Századvég, 1994. 321 oldal, 420 Ft*

Minden társadalmi létezés legfőbb dimenziója az idő, a kapcsolatoké az idő tudata. Az egyetlen időpillanatba szorított emberszociológiai vizsgálat, akármilyen mély volt a felvétel, végeredményét tekintve alig különböztethető meg a méhekétől vagy a természetétől. A magyar szociológia mindig történeti volt, s

* Ez a kritika eredetileg a *Külgazdaság* 1994/12. számában jelent meg – átengedését ezúton köszönjük. E szokásunktól eltérő újraközléssel szeretnénk – a *Külgazdaság*étól feltehetően különböző – olvasóközönségünk figyelmébe ajánlani Lányi Kamilla írását. (A szerk.)